

VİTRİNSİZ MÜZE: NEVŞEHİR'İN YER ALTI ŞEHİRLERİ

Nur ÖZTÜRK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

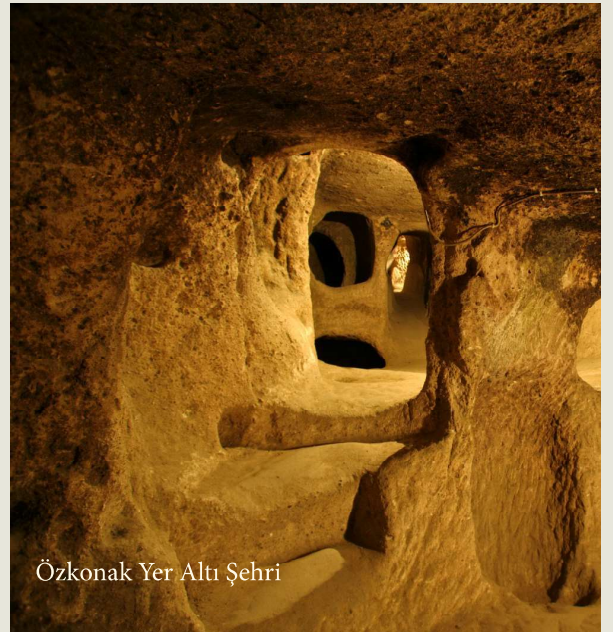
Gizemden Müzeye

Nevşehir ve çevresinin jeolojik yapısı, Orta Anadolu'da son on milyon yıl boyunca etkili olan volkanizmanın oluşturduğu kalın piroklastik istiflere dayanmaktadır. Bölge; tuf, ignimbrit ve volkanosedimanter seviyelerin ardışık olarak biriktiği geniş bir volkanik havza niteliği taşımaktadır. Bu birimler, yerel volkanizmanın ürünleri olarak geniş alanlara yayılmıştır. Zaman içerisinde bu birikimler, özellikle akarsu aşındırması ve atmosferik süreçlerin etkisiyle oyularak Kapadokya'nın karakteristik vadilerini ve özgün yüzey şekillerini ortaya çıkarmıştır. Kolay kazılabilir zayıf kaya niteliğindeki bu tabakalar, tarih boyunca barınma, ibadet ve savunma amaçlı kaya oyma mekânların gelişmesine olanak sağlayarak; doğal mirasın kültürel yerleşim stratejileriyle bütünleştiği özgün bir barınma mimarisinin temelini oluşturmuştur (1).

Volkanik tuf temelin sağladığı eşsiz imkânla inşa edilen yer altı şehirleri, basit sığınaklardan veya doğal mağara oluşumlarından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Kapadokya Bölgesi'nin geçmişi hakkındaki tarihî kaynakların fazlalığına karşın, yer altı şehirleri hakkında kaynak ve bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle, yer altı yapılarını 'basit sığınaklardan' ayıran asıl işlevlerini anlamanın yolu, mimari tasarımlarını incelemektir. Mimari tasarımın incelenmesi, yer altı şehirlerinin sadece geçici bir barınma amaçlı değil, aynı zamanda organize bir savunma, kesintisiz bir kolektif yaşam ve inanç merkezi olarak bilinçli bir mühendislikle tasarlanmış olduklarını ortaya koymaktadır. Nitekim havalandırma bacaları, şirahaneler, kiliseler, ahırlar ve bugün 'tığraz' adı verilen savunma kapıları gibi kendine has mimari unsurlar, burada sürdürülen karmaşık sosyal yapının somut kanıtıdır. Yer altı şehirlerinin 'kültürel miras' olarak

değeri tartışılmaz olsa da onların 'müze' işlevi de göz ardı edilmemelidir. Geleneksel müzecilik anlayışı, objeyi/eseri orijinal bağlamından kopararak bir 'vitrin' içinde sergilemeye odaklanmaktadır (2). Bu makalede, Nevşehir yer altı şehirlerinin, geleneksel müzecilik anlayışının karşısında duran ve bu çalışma kapsamında tarafımızca 'vitriinsiz müze' olarak kavramsallaştırılan bir model sunduğu savunulmaktadır. Ziyaretçinin tarihî bir nesneye bakan pasif bir gözlemci değil, tarihî mekânın atmosferini soluyan bir katılımcı konumunda olduğu bu model, yer altı şehirlerinin deneyimlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

'*Vitriinsiz müze*' olarak kavramsallaştırdığımız yer altı şehirlerinin özgün mimari formunu anlamak için öncelikle bu yapıları doğuran tarihsel zorunlulukları incelememiz gerekmektedir.

Özkonak Yer Altı Şehri

Kapadokya'nın Altındaki Sır

Yapılar doğrudan yer seviyesinin altına oyulmuş, tek bir seviyede veya üst üste binen katmanlarda gelişmiştir. Üst üste katmanlı örneklerde tüm girişler zemin seviyesine yakın olan ilk katta bulunur. Yol ağı ve diğer tüm mekânlar yer altında yer alır, böylece çeşitli odalar tüneller aracılığıyla birbirine bağlanır (3). Bu çok katmanlı yapıların kökenlerini belirlemek, tarihlendirmek tarihsel kaynak ve arkeolojik bulguların eksikliği nedeniyle oldukça güçtür.

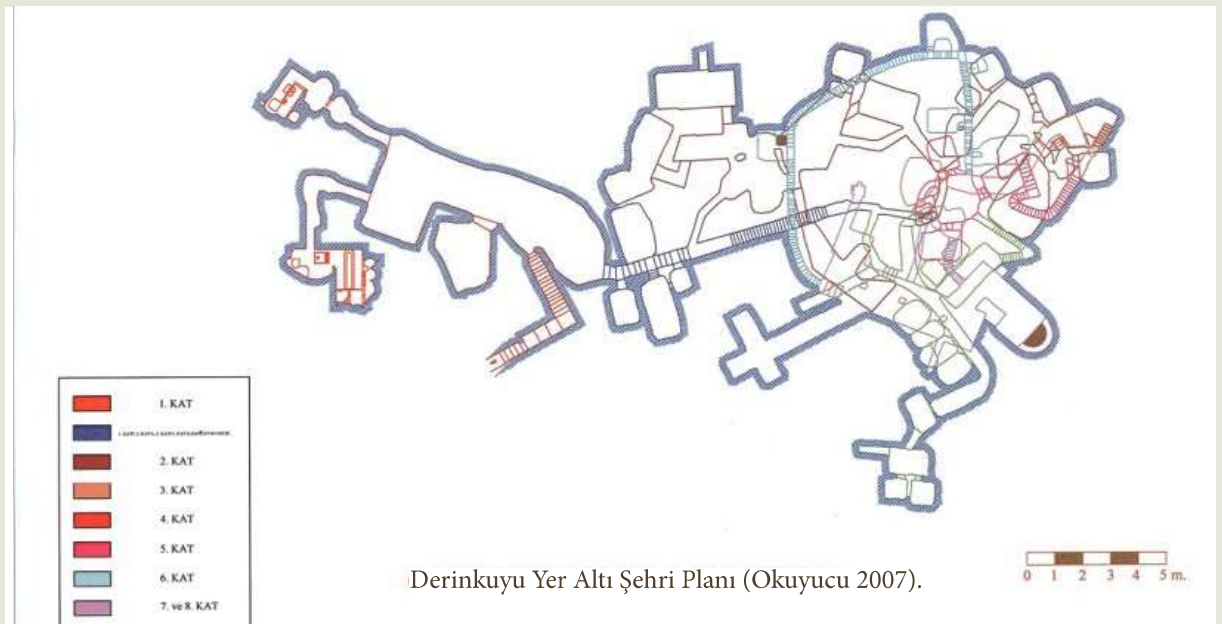
Kapadokya'daki yumuşak volkanik tüfü oyma geleneğine dair Hititlerin de katkısının olduğu düşünülse de (4) en önemli referanslardan biri MÖ 4. yüzyılda yaşamış antik dönem yazarlarından Ksenophon'un *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Ksenophon, ordusuyla birlikte bölgeden geçerken "yerin altında yaşayan" insanlarla karşılaştığını aktarır: "Köyün evleri yer altına inşa edilmişti. Girişleri kuyu ağzına benziyordu, ancak alt tarafları geniştir. Hayvanların girmesi için yollar kazılmıştı, ama insanlar merdivenlerle iniyordu. Evlerin içinde insanlarla birlikte keçiler, domuzlar, öküzler, tavuklar ve bunların yavruları da barınıyordu. Bütün hayvanlar samanla besleniyordu. Evlerde buğday, arpa, baklagiller ve küpler içinde arpadan yapılmış şarap da vardı." (5).

Bu erken dönem tanıklıkları, basit barınaklardan ve depolama alanlarından daha organize yapılara

doğru bir evrimi göstermektedir. Bahsedilen yapıların organize sığınaklara dönüşmesindeki ilk büyük ivme, MS 2. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun baskılarından kaçan Erken Hristiyanlar ile başlamış olsa da yer altı şehirlerinin devasa formlarına ulaşması, asıl olarak Bizans Dönemi'nde, 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar süren yoğun Arap-İslam akınlarına karşı geliştirilen kalıcı bir savunma stratejisi sonucudur (6). Bu şehirler, artık sadece anlık bir saldırıdan gizlenmek için değil, aynı zamanda aylarca sürebilecek kuşatmalara karşı bütün bir toplumu yerin altında yaşatmak için tasarlanmıştır.

Mimari gelenekte binlerce yıllık tarihsel evrimin ve savunma zorunluluğunun en karmaşık sonucu Derinkuyu Yer Altı Şehri'nde görülebilir. Bugüne kadar keşfedilmiş yer altı yerleşimleri arasında açık ara en karmaşık ve bütünlüklü olanı Derinkuyu yerleşimidir. Büyüklüğü, derinliği, kat sayısı ve ara bağlantıları nedeniyle bu yapının tam bir incelemesi henüz mevcut değildir.

İlk göze çarpan özelliği, merkezi bir shaftın etrafında, farklı seviyelerde çeşitli zamanlarda kesişen bir tür sarmal (helikoid) şeklinde gelişmesidir (7). Giriş bölümünde bahsedilen bilinçli mühendislik ürünleri olan havalandırma bacaları, tığrazlar ve kolektif yaşam birimleri (ahır, şirahane), tam da bu tarihsel zorunluluğun mimari bir kanıtıdır.

Koleksiyonun Başyapıtı: Derinkuyu

Vitrinsiz müze koleksiyonunun en anıtsal parçası, kapasitesi ve derinliğiyle dünyanın en büyük yer altı yerleşimi olarak bilinen Derinkuyu Yer Altı Şehri'dir. 1963 yılında tesadüfen keşfedilen ve temizlik çalışmalarının ardından 1967 yılında ziyarete açılan bu devasa kompleks, basit bir sığınak olmanın ötesinde, uzun süreli bir yaşam alanı olarak tasarlanmıştır. Yer altı şehri, Nevşehir-Niğde karayolu üzerinde, deniz seviyesinden 1355 metre yükseklikteki bir plato üzerinde konumlanmıştır ve temizlenebilen alanları giriş kotundan yaklaşık 55 metre derinliğe kadar ulaşmaktadır (8).

Yer altı şehirlerinin geneli için kesin bir tarih verilemezken, Derinkuyu'nun Proto-Hitit, Hitit, Roma ve Bizans dönemlerinde kullanıldığı öne sürülür. Özellikle Roma Dönemi'ne (MS 2. yy) tarihlenen, Erken Hristiyanlık Dönemi'nde, baskılardan kaçanlar için bir gizlenme alanı olarak kullanıldığı ve genişletildiği düşünülür. Bu döneme ait somut kanıt olarak, yer altı şehrinin gezilemeyen bölümlerinde bir alanda ortaya çıkarılan Roma Dönemi'ne ait mermer kartal heykeli gösterilebilir. Nitekim yerleşimde bulunan kilise gibi önemli dini yapılar, Bizans Dönemi özellikleri taşımaktadır (9).

Derinkuyu yerleşiminin toplam sınırları ve derinliği henüz tam olarak belirlenememiş olsa

da bugün ziyarete açık olan sekiz katın derinliği yaklaşık 55 metreyi bulmaktadır (10). Şehrin yaşamsal döngüsü, su tablasına kadar inerek hem havalandırma hem de su temini için kullanılan bacalarla kurgulanmıştır. Yapıda, derinlikleri 70 ila 85 metre arasında değişen toplam 52 adet su kuyusu ve havalandırma bacası tespit edilmiştir. Bu bacaların yanı sıra, özellikle yedinci katta bulunan ve yeryüzüyle bağlantısı olmayan su kuyusunun derinliği 85 metreye ulaşmaktadır (11). Henüz toplam kat sayısı bilinmezken, günümüzde 8 katı temizlenmiştir. Yapılan araştırma ve incelemeler Derinkuyu'nun 12 katlı olabileceğini öne sürmektedir (12). Ancak, yer altı şehirleri için kullanılan bu 'kat' kavramını, modern mimarideki dikey kat planlaması olarak düşünmemek gerekir.

Yer altı yerleşimlerinde katlar, her zaman simetrik olarak tam birbirinin üzerinde yer almaz. Bunun yerine, mekânsal ihtiyaçlara göre şekillenerek, kapladıkları alan bakımından da farklılıklar gösterebilirler. Derinkuyu Yer Altı Şehri'nde görülen karmaşık kat sistemi bu durumun en güzel örneğidir. Birinci kattan başlayarak ikinci ve dördüncü katı birbirine bağlayan koridor, üçüncü kata ulaşmamaktadır. Yer altı şehrinin doğusunda bulunan üçüncü kata ise ikinci ve beşinci katlardan ulaşılabilir. Beşinci kat ise yer altı şehrinin merkezi konumundaki bir dağılım noktası olarak işlev gören kilit bir noktadadır (13).

Derinkuyu Yer Altı Şehri

Bixio ve arkadaşları, Derinkuyu'nun mimari kurgusunu şematik olarak üç ana seviyede (ara seviyelerle birlikte), yaklaşık 50 metre derinliğe kadar incelemektedir. Zemin seviyesinin hemen altındaki ilk seviyede, yer altına açılan girişler bulunur; bu bölümde tığraz adı verilen kapı taşları gibi koruyucu bir düzeneğe yer verilmemiştir. Bunun sebebi olarak girişlerin köydeki binalar içinde gizlendiği öne sürülmektedir. Buradan açılan koridorlar aracılığıyla konut bölümü olarak kabul edilen ikinci seviyeye inilmektedir. Burası sistemin en karışık ve geniş bölümüdür. Bazen çoklu tığrazlar görülmektedir. Burada savunma düzeneklerinden arındırılmış geniş alanlar, hayvanlar için barınaklar, su temini için kuyular bulunmaktadır. Daha alt bir seviyede ise bir önceki seviyeye uzun, dik ve dar bir geçitle bağlanan en derin bölüm bulunmaktadır. Bu geçit ani yön değişikliklerine sahiptir ve çoklu kapama düzenekleriyle donatılmıştır. Bu da en alt katmanların 'son sığınak' olarak tasarlandığını düşündürmektedir (14).

Bu katmanlı yapının en önemli dinî birimi, en geniş mekân olarak tanımlanan yedinci katta yer alan kilisedir. Toplantı salonunun güneybatısında yer alan bu yapı, Kapadokya'da 4. yüzyıldan

itibaren görülen 'serbest haç plan şemasına' sahiptir. Ancak, bu plan tipi yer altı mimarisinin zorluklarına göre uyarlanmıştır. Normalde bir kilisenin apsisinin kutsal yön olan doğuda olması gerekirken, Derinkuyu'daki kilisede apsis, güneybatı yönünde bulunmaktadır. Bu durum, mimarların dinî kurallardan çok, kayanın mevcut yapısına ve en güvenli alana öncelik verdiğini gösteren bir veri olarak değerlendirilmektedir. Kilisenin yanı sıra, birinci katta bir Vaftizhane, yedinci katta ise bir mezar odası bulunmaktadır. Bu veriler şehrin yoğun bir dinî ve kolektif yaşam merkezi olduğunu kanıtlamaktadır (15).

Derinkuyu'nun bu asimetrik ve labirenti andıran kat sistemi, 'vitriksiz müze' kavramının somut bir kanıtıdır. Ziyaretçi, bu yapıda saptanan objeleri değil, mekânın kendisini bizzat deneyimlemekte ve 'sergi' mimarının kendisi olmaktadır. Bu nedenle, yer altı şehirlerine yapılan geziler bir tarih deneyimidir. Geleneksel bir müzede ziyaretçi, bir sürgü taşını (tığraz) cam bir vitrin arkasından görürken; burada o taşın arkasında kapana kısımla hissini bizzat yaşar. Ziyaretçi, tarihî bir nesneye bakan pasif bir gözlemci değil, tarihi mekânın atmosferini soluyan bir katılımcı konumundadır (16).

Binlerce Yıllık Sığınak: Kaymaklı

Vitriksiz müze koleksiyonunun ikinci önemli parçası, Derinkuyu'nun 9 kilometre kuzeyinde yer alan Kaymaklı Yer Altı Şehri'dir. 1964 yılında ziyarete açılan yerleşim, topografik konumu itibarıyla Derinkuyu'dan ayrılmaktadır. Düz bir arazi üzerine değil, 'Kaymaklı Kalesi' olarak bilinen bir tepenin yamacına oyulmuştur. Bu nedenle literatürde 'yamaç yerleşimi' karakteriyle tanımlanmaktadır (17). Toplam 8 katlı olduğu tahmin edilen şehrin, günümüzde 4 katı ziyaretçiye açıktır.

Kaymaklı'yı diğer yer altı şehirlerinden ayıran en belirgin özellik, mekânın 'üretim odaklı' karakteridir. Bölgedeki kültürel ekonominin temeli olan bağcılık ve şarap üretimi, yer altı şehirlerinin mimarisine doğrudan yansımış; Kaymaklı, bu üretimin en yoğun izlendiği merkezlerden biri olmuştur. Kaymaklı'nın mimari analizi, Derinkuyu ile benzer işlevlerin yanı sıra özgün farklılıkları da barındırmaktadır. Günümüzde kullanılan giriş orijinal değildir; ziyaretçiler

yapıya sonradan açılmış bir girişten girmektedir. Dönemin ekonomisinin büyük bir çoğunluğunu hayvancılık oluşturduğu için, yer altı şehirlerinde ilk kat ahır olarak kullanılmaktadır. Hayvanları dar koridorlardan geçirmek zor olduğundan, giriş katı onlara ayrılmıştır (18).

İlk kattan bir geçitle ulaşılan ikinci katta, Derinkuyu'nun görkemli serbest haç planlı kilisesinden farklı olarak, tek nefli ve iki apsisli bir kilise yer alır. Bu kilise bölümünde ayrıca bir sunak ve cemaatin oturması için yapılmış platformlar da bulunmaktadır. Bu yapının devamında ise bu kilisede görev almış kişilerin gömülü olduğu tahmin edilen mezarlık alanı yer almaktadır. Şehrin üçüncü ve dördüncü katları kolektif yaşamın altyapısına odaklanmıştır. Bu katlarda çok sayıda erzak deposu, şaraphane, mutfak, küp yerleri, su kuyuları gibi birimler yer almaktadır (19). Yapının tamamı ana havalandırma kanalı etrafında oluşturulduğu için dördüncü katta bile hava sorunu hissedilmediği belirtilmektedir (20).

Kaymaklı ve Derinkuyu Yer Altı Şehirleri sürgü taşları, şaraphaneler, ahırlar gibi ortak mimari unsurlar paylaşılsa da Kaymaklı'yı benzersiz kılan ve Derinkuyu'dan ayıran en özgün buluntu, üçüncü kattaki mutfak bölümünde bulunan çok çukurlu andezit taşıdır. Bu 1.4 ton ağırlığındaki taşın üzerindeki 57 adet çukur vasıtasıyla bakır cevherini öğütmede kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu eşsiz buluntu, Kaymaklı'nın sadece sığınak ve kolektif yaşam alanı değil, aynı zamanda

endüstriyel bir maden işleme merkezi olarak da işlev gördüğünü kanıtlamaktadır (21).

Kaymaklı'yı benzersiz kılan bu andezit taşı, 'vitriksiz müze' kavramının zirvesidir. Geleneksel müzede bir vitrin içinde sergilenecek olan bu endüstriyel obje, burada ait olduğu üretim mekânı içinde durmaktadır. Sergilenen, taşın kendisinden ziyade, taşın mekânla kurduğu işlevsel ilişkidir ve bu ancak yerinde görülebilmektedir.

Kaymaklı Yer Altı Şehri

Benzersiz Savunma: Özkonak Yer Altı Şehri

Vitriksiz müze koleksiyonunun üçüncü önemli parçası olan Özkonak Yer Altı Şehri, 1972 yılında keşfedilmiştir. Diğer yer altı şehirlerinde olduğu gibi tamamen keşfedilmemiş olan Özkonak Yer Altı Şehrinin şu an bilinen 10 katı bulunmaktadır ancak, bunlardan dördü ziyarete açıktır. Avanoş'a yaklaşık 14 km uzaklıktaki İdis Dağı'nın kuzey yamaçlarına oyulmuş tarihî bir yer altı yerleşimidir (22).

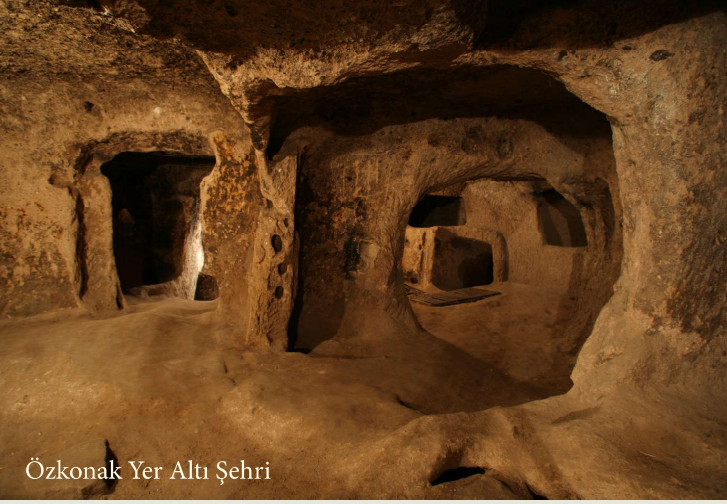
Özkonak'ı diğer iki yer altı şehirden ayıran belirgin özellikler, gelişmiş iletişim ve savunma sistemleridir. Bütün katmanları arasında, her seviyenin bir üstü veya altıyla iletişim kurmasını sağlayan bir sistem kurulmuştur. Bu iletişim sistemine ek olarak, şehrin savunma stratejisi de

benzersizdir. Girişlerin hemen üzerinde, saldıran güçlere sıcak yağ dökmek için açılmış özel delikler bulunmaktadır (23).

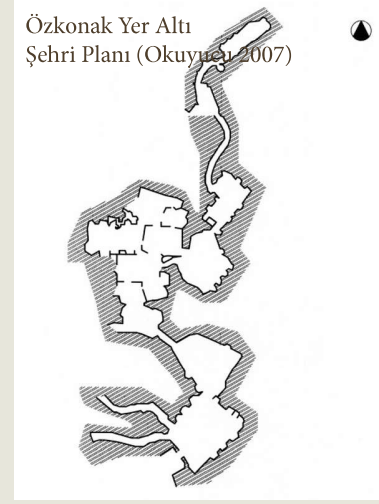
Özkonak'ın sosyal yapısı da diğer yer altı şehirleriyle benzerlikler gösterir. Genellikle yer altı şehirlerinde bulunan oturma alanları, mutfaklar ve erzak depolarına ilave olarak, bu yapıda şirahane gibi üretime dayalı mekânların da bulunduğu tespit edilmiştir. Genellikle yer altı şehirlerinde bulunan standart birimlere ilave olarak, bazı kaynaklarda geçen manastır veya hastane gibi farklı işlevsel mekânlar barındırdığı öne sürülse de bu birimlerin niteliği hakkında kesin arkeolojik veriler sınırlıdır (24).

Özkonak Yer Altı Şehri'ne orijinal girişinden değil, sonradan kesme taş ile yapılmış bir kapıdan ve merdivenler ile girilmektedir. Giriş, ziyaretçileri doğrudan bir salona ulaştırmakta ve bu bölümün kuzeybatı köşesinde şehrin diğer bölümlerine dağılım sağlayan iki ayrı tünel bulunmaktadır. Tünellerden ilki kapalıdır, ikincisi ise yaklaşık 12-13

metre uzaklıktaki ikinci bir salona bağlanmaktadır. Bu salonun ortasında iki taşıyıcı bulunmaktadır. İkinci salonun kuzeybatısından başlayan bir koridor vasıtasıyla üçüncü salona geçilmektedir. Bu bölümde yer altı şehrinin erzak depolarının bir bölümü, bir küp ve iki şaraphane gibi kolektif yaşam birimleri yer almaktadır (25).

Özkonak Yer Altı Şehri

Bu kolektif alanların devamında Özkonak'ın benzersiz savunma karakteri mimari detaylarda ortaya çıkmaktadır. Şaraphanelerden sonraki koridorun sonunda, farklı özelliklere sahip bir sürgü taşı bulunmaktadır. Bu taşın yakınında yeryüzüyle bağlantılı, daire şeklinde bir baca yer almaktadır. Bu noktadan devam eden bir tünelin bitiminde yine bir sürgü taşı görülmektedir. Bu sürgü taşının kapattığı koridorun tavanında ise en özgün savunma mekanizması yer almaktadır. Kapı kontrol odasının girişinin de bulunduğu noktada, olası bir saldırıda dışarıdan gelenlere müdahale etmek için üstten açılan bir delik bulunmaktadır. Bu dikey savunma sistemine ek olarak, yer altı şehrinin bu noktasında, içerisinde bir

sürgü taşı daha bulunan ve kapıların kontrol edildiği bir kapı kontrol merkezi oluşturulmuştur. Odanın içindeki gözetleme delikleri sayesinde birinci sürgü taşı yukarıdan gözetlenerek kontrol edilmektedir (26).

Geleneksel bir müzede vitrinde sergilenebilecek bir sürgü taşı yerine; Özkonak Yer Altı Şehri'nde, ziyaretçiye dikey savunma mekanizmasını ve onun yarattığı tehdit algısını yerinde deneyimleme fırsatı sunulmaktadır. Ziyaretçi, objeyi pasif izleyici olarak görmeye kalmaz; savunma eyleminin canlandırıldığı bir sahneye şahitlik eder.

“Müze” Olarak Yer Altı Şehirleri

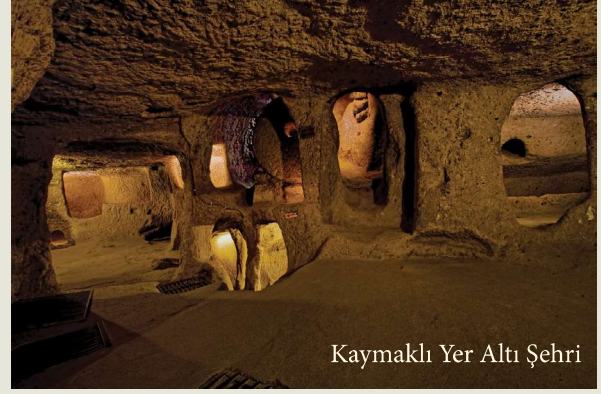
Bir önceki bölümde tarihsel süreci ve mimari detayları incelenen mimari yapılar, yüzyıllar boyunca terk edilmiş ve büyük ölçüde unutulmuştur. Uzun sessizlik dönemi, yapıların 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden keşfedilmesiyle sona ermiş; böylece ‘vitrinsiz müze’ olarak günümüzdeki işlevlerini kazanma süreçleri de başlamıştır. Bu süreçte koleksiyonun en büyük parçası

olan Derinkuyu Yer Altı Şehri 1963 yılında tesadüfen bulunmuş; 1964 yılında Kaymaklı Yer Altı Şehri, 1967 yılında Derinkuyu Yer Altı Şehri ve 1972 yılında Özkonak Yer Altı Şehri ziyarete açılmıştır. Bu keşifler ve turizme açılma süreci, yapıları pasif, korunması gereken miras alanı olmaktan çıkarıp, aktif olarak deneyimlenen birer müze statüsüne taşımıştır.

Deneyimsel müze statüsü, geleneksel müzecilik anlayışının tam karşısında konumlanır. Geleneksel müze, kültürel değer taşıyan unsurlardan oluşan bir bütünü türlü biçimlerde korumak, incelemek, değerlendirmek üzerine kurulu bir kurumdur (27). Bu klasik model, nesneyi (objeyi) orijinal bağlamından koparıp bir 'vitrin' içine yerleştirmeyi esas alırken, incelenen yer altı şehirleri, bu modelin antitezidir. Sergilenen eser, vitrindeki bir obje değil, mekânın bizzat kendisidir. Ziyaretçi Kaymaklı'daki andezit taşını veya Özkonak'taki kapı kontrol odasını bir depodan getirilmiş nesnelere değil, ait oldukları mimari ve işlevsel bağlam içinde deneyimlemektedir.

Yer altı şehirlerinin 'in-situ' (yerinde) deneyim modeli, bu yapıların müze olarak en önemli katkısını, yani eğitsel işlevini belirginleştirir. Geleneksel müzecilik, koruma ve sergileme işlevlerine odaklanırken, çağdaş müzecilik anlayışı müzenin pedagojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan çok yönlü bir öğrenme ve eğlence merkezi olması gerektiğini vurgular (28). Yer altı şehirleri,

bu çağdaş eğitim modelini, vitrinde sergilemenin sunamayacağı bir yöntemle gerçekleştirir: in-situ atmosferik deneyimleme. Geleneksel bir müzede ziyaretçi, bir sürgü taşını cam bir vitrin arkasından görürken; burada o taşın arkasında kapana kısılma hissini bizzat yaşar. Ziyaretçi, tarihî bir nesneye bakan pasif bir gözlemci değil, tarihî mekânın fiziksel koşullarını (daralma, eğilme, karanlık) bedeniyle algılayan bir katılımcı konumundadır.

Kaymaklı Yer Altı Şehri

SONUÇ

Modern müzecilik anlayışı, 21. yüzyılda objelerin pasif olarak izlendiği statik mekânlardan, ziyaretçinin aktif katılımına dayalı dinamik deneyim alanlarına doğru evrilmektedir. Ancak Nevşehir yer altı şehirlerinin mevcut sunum ve sergileme biçimleri değerlendirildiğinde; bu yapıların henüz çağdaş müzeciliğin tanımladığı 'katılımcı ve etkileşimli' vizyonu yakalayamadığı ve tanımlanan modern müze anlayışının dışında kaldığı görülmektedir.

Nevşehir'in yer altı şehirleri, özünde binlerce yıl öncesinden bugüne uzanan bir 'yaşayan müze' potansiyeli taşısa da günümüzdeki ziyaretçi deneyimi bu potansiyeli tam olarak yansıtamamaktadır.

Günümüzde ziyaretçiler, bu mekânları çoğunlukla fiziksel birer geçiş güzergâhı olarak deneyimlemekte; mekânın tarihsel ve işlevsel bağlamıyla derinlemesine bir etkileşime girememektedir. Bu makalede önerilen 'vitriksiz müze' kavramı, tam da bu eksikliği gidermeyi hedefleyen bir modeldir. Bu yaklaşım, yer altı şehirlerini sadece 'korunan arkeolojik kalıntılar' olmaktan çıkarıp; ziyaretçinin Derinkuyu'nun dar koridorlarında 'sığınma psikolojisini',

Kaymaklı'daki üretim alanlarında 'emek sürecini' veya Özkonak'taki savunma deliklerinde 'tehdit algısını' bizzat hissettiği aktif bir deneyim alanına dönüştürmeyi amaçlar. 'Vitriksiz Müze' deneyimi, eşsiz bir deneyim sunar ancak, sergilenen 'koleksiyonun' bizzat mekânın kendisi olması, bu miras alanlarını koruma zorluklarına karşı son derece savunmasız bırakmaktadır. Bu nedenle yer altı şehirlerinin geleceği, akıllı koruma stratejilerine ve sürdürülebilir ziyaretçi yönetime bağlıdır. Dijital teknolojilerle desteklenen sanal geziler hem bu mirası korumak hem de daha geniş kitlelere ulaştırmak için önemli bir fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak, Nevşehir'in yer altı şehirleri yalnızca birer barınak değil; ibadet, üretim, eğitim ve savunma işlevlerini aynı yer altı düzleminde birleştiren çok katmanlı mühendislik ürünleridir. Önerdiğimiz 'Vitriksiz Müze' kavramı, bu yapıları hem kültürel miras hem de çağdaş müzecilik anlayışı açısından eşsiz birer örnek haline getirmektedir. Onları korumak, sadece geçmişin somut bir kanıtını değil, aynı zamanda geleceğin müzecilik vizyonunu da korumaktır.

DİPNOTLAR

- 1- Dinçer vd., 2024, 95-96.
- 2-Okan, 2015, 187.
- 3-Bixio vd., 2011, 19-20.
- 4-Kocalar, 2018, 36.
- 5-Ksenophon, 2015, 122.
- 6-Kocalar, 2018, 33.
- 7-Bixio vd., 2011, 21.
- 8-Üstüner, 2024, 86-90.
- 9-Okuyucu, 2007, 49.
- 10- Üstüner, 2024, 90.
- 11-Okuyucu, 2007, 50.
- 12-Üstüner, 2024, 90.
- 13-Okuyucu, 2007, 51.
- 14-Bixio vd., 2011, 21-22.

- 15-Okuyucu, 2007, 65.
- 16-Gültekin, 2022, 629.
- 17-Bixio vd., 2012, 20.
- 18-Okuyucu, 2007, 67.
- 19-Okuyucu, 2007, 68, 84.
- 20-Kıyak ve Özcan, 2022, 8.
- 21-Okuyucu, 2007, 69.
- 22-Kapadokya Jeopark, t.y.
- 23-Kapadokya Jeopark, t.y.
- 24-Okuyucu, 2007, 70.
- 25-Okuyucu, 2007, 71.
- 26-Okuyucu, 2007, 71.
- 27-Okan, 2015, 187.
- 28-Okan, 2015, 187-188.

Seçilmiş Kaynakça

Bixio, R., Calio, V. & De Pascale, A. (2012). Kapadokya, Bir Yer Altı Yerleşim Bölgesi. A. Öger (Ed.), 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri içinde (Cilt 7, ss. 19-33). Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yayınları.

Bixio, R., Castellani, V., & Puglisi, M. (2011). Underground architecture in Cappadocia. Napoli: Speleological Studies.

Dinçer, İ., Akın, M., Orhan, A., Becerir, E., & Canbolat, M. Y. (2024). Kültürel ve Tarihi Miras Alanlarındaki Kaya Oyma Yapılarda Mühendislik Jeolojisi Çalışmaları; Kayaşehir Yüzey Yerleşkesi (Nevşehir) Örneği. Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 48(2), 95-122. DOI: 10.24232/jmd.1573165.

Gültekin, N. (2022). Kapadokya'da Yer Altı Şehirleri ve Turizm: Sorunlar ve Öneriler. Milli Folklor, 133, 617-632.

Güngördü, F. V. (2023). Doğal Mirasın Kültürel Miras ile Buluşması: Volkanizma ve Tarihöncesi Yerleşim Stratejileri İlişkisi Açısından Volkanik Kapadokya. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, İhtisaslaşma Özel Sayısı, 1-17.

Kapadokya Jeopark. (t.y.). Özkonak Yer Altı Şehri. Erişim tarihi: 9 Kasım 2025, https://kapadokyajeopark.com.tr/tr/Geopark/ozkonak-yer-alti-sehri_90

Kıyak, L. & Özcan, U. (2022). Güvenli Yer Altı Mekanlarından Fütüristik Yer altı Mekanlarına. Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Yenilikçi

Yaklaşımlar (Cilt 1, Bölüm 11, ss. 1-17). Serüven Yayınevi.

Kocalar, A. C. (2018). Arkeolojik Yer Altı Yerleşmeleri ve Koruma Sorunları: Nevşehir Yer Altı Şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı). Journal of Awareness, 3(3), 25-46.

Ksenophon. (2015). Anabasis (Onbinlerin Dönüşü). (A, Çokona, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (2015).

Mutlu, S. A. (2020). Özkonak Yer Altı Şehri, İçinde, Kozak, N. (Editör), Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 9 Kasım 2025, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/ozkonak-yer-alti-sehri>

Okan, B. (2015). Günümüzde Müzecilik Anlayışı. Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(2), 187-198. <https://doi.org/10.20488/austd.24699>

Okuyucu, D. (2007). Derinkuyu Yer Altı Şehri [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstüner, M. (2024). Review of the Value-Oriented Area Definition of the Heritage Management Plan: Derinkuyu Underground City. Journal of Urban Research and Development, 4(1), 85-112.

Aksi belirtilmedikçe tüm görseller Murat GÜLYAZ arşivine aittir.